

Κράτος και Λαϊκό Κίνημα στη Θεσσαλονίκη, 1918-1928/29. Μεθοδολογική Αντιμετώπιση.

1. Ερωτηματικά για το κράτος και για το λαϊκό κίνημα.

Η σχετική άθηση της έρευνας του εργατικού κινήματος της Ελλάδας, και γενικότερα του λαϊκού κινήματος, δημιουργήθηκε από τη βαθμιαία παρέμβαση στο καθεστώς της σιωπής, επιβεβλημένης άτυπα από την κρατική εξουσία. Ατόνισε επίσης, με το πέρασμα του χρόνου, το άλλο καθεστώς, της ιδιότυπης σιωπής, με την οποία είχε αυτοπεριορισθεί ο προοδευτικός χώρος, αποφεύγοντας τις εσωτερικές συγκρούσεις ανάμεσα στους επιζώντες πρωταγωνιστές της σύγχρονης ιστορίας του. Και οι δύο σιωπές αφορούν γεγονότα που τείνουν να χάσουν την αμεσότητά τους.

Μια ολοκληρωμένη εργασία για τους λαϊκούς αγώνες της πόλης κατά το μεσοπόλεμο δεν έχει υπάρξει -μέχρι στιγμής- παρά μόνο αναφορές σε γενικότερα έργα που αφορούν όλη τη χώρα, ή έργα θεματικά περιορισμένα. Έχει απλά ανιχνευθεί μια σειρά θεμάτων, αφήνοντας ελεύθερο ένα ευρύ πεδίο έρευνας πάνω στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική εξέλιξη της πόλης.

Ένα από τα πολλά ερωτήματα, που ζητούσε απάντηση, είναι το θέμα γύρω από τη σχέση κράτους-λαού. Η εκπαιδευτική πολιτική του κράτους απέναντι στο λαϊκό κίνημα, ή, παρόμοια, η πολιτιστική πολιτική του, είναι κάποιοι από τους παράγοντες της συνολικής πολιτικής του με πρωτεύουσα βαρύτητα. Γεννάει, ωστόσο, απορίες η εμμονή του κράτους στην παραβίαση των αστικών ελευθεριών και στην τακτική της καταστολής. Μια αρχική, ελεύθερη -σχετικά- περίοδο ζωής του λαϊκού κινήματος της Θεσσαλονίκης μετά τον πόλεμο¹, ακολουθεί η επιθετική στάση της αστικής τάξης. Γιατί, ενώ δεν υπήρχε, κατά γενική ομολογία, κίνδυνος ανατροπής της αστικής εξουσίας², μεθοδεύτηκε η ανάσχεση του κινήματος με αναχρονιστικές μεθόδους. Έφταιγε ο φόβος του κράτους μπροστά σε έναν εχθρό που έχανε τις μάχες αλλά όχι και τον πόλεμο.³ Ένα άλλο πρόβλημα συνιστά το ερωτηματικό, σε ποιο βαθμό η κρατική καταστολή έπαιξε, κατά το μεσο-

Ο Α. Δάγκας είναι ιστορικός

πόλεμο, κάποιο ρόλο στην αναχαίτιση του κινήματος⁴. Το κυριώτερο, ίσως όμως, είναι όχι απλά να δεχθούμε τον παράγοντα της καταστολής σαν αποφασιστικό ή μη, αλλά να εντοπίσουμε στοιχεία όπως οι κρατικοί μηχανισμοί που γεννούσαν τις συγκεκριμένες μεθόδους καταστολής, η νοοτροπία των αρμόδιων οργάνων, η πολιτική αντίληψη της εξουσίας για το ρόλο του κράτους, κ.ά.

Είναι, από την άλλη πλευρά, ενδιαφέροντα τα ερωτηματικά που αφορούν την τακτική και τη δράση του λαϊκού κινήματος: Η ερμηνεία για την εξέλιξη και κλιμάκωση των πολιτικών του διεκδικήσεων. Αν η πολιτικοποίηση των διεκδικήσεων ενίσχυε ή αποδυνάμωνε το κίνημα. Σε ποιο βαθμό γινόταν κατανοητή η πολιτική από τις λαϊκές μάζες. Σε ποια κλίμακα η δυναμική στάση του επαναστατικού κινήματος έκφραζε το λαό. Η σχέση πολιτικού φορέα-οργανώσεων. Αν οι οργανώσεις υπάκουαν πάντα στον πολιτικό φορέα. Τι γίνεται κατά την οργανική σύνδεση κομμουνιστικού κόμματος-συνδικάτων και μετά την κατάργησή της. Χρειάζεται, επίσης, περαιτέρω διερεύνηση η δράση που είχαν άλλες οργανώσεις του λαϊκού κινήματος, εκτός από τη ριζοσπαστική του πτέρυγα.

Ακολουθεί, σε επόμενες ενότητες του παρόντος άρθρου, η μεθοδολογική προσέγγιση ζητημάτων σχετικών με το λαϊκό κίνημα και την καταστολή του, καθώς και ορισμένες επί μέρους διαπιστώσεις.

Για τη μελέτη του θέματος προτείνουμε, επίσης, δύο επιλογές, μια χρονική και μια εδαφική. α) Χρονικά, το έτος 1929 μπορεί να αποτελέσει ένα πρώτο όριο της έρευνας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, για δύο λόγους, που, κατά την γνώμη μας, δηλώνουν μια ποιοτική διαφορά στις συνθήκες ανάπτυξης του λαϊκού κινήματος και στη στάση του κράτους. Από την άποψη των οικονομικών συνθηκών, το 1929, με τη σταθεροποίηση του Βενιζέλου στην κυβερνητική εξουσία, σηματοδοτεί μια νέα - χειρότερη - ποιότητα διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων. Αποτελεί την απαρχή της κρίσιμης περιόδου, κατά την οποία η ελληνική οικονομία περνά σε βαθιά κρίση. Από την πολιτικοκοινωνική πλευρά, αποτελεί μια νέα - και χειρότερη - συνθήκη ανάπτυξης του λαϊκού κινήματος. Ο βενιζελισμός, εκφράζοντας το συντηρητισμό του, αντιστέκεται στις πιέσεις για βελτίωση των όρων διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων. Σαν μέσο άμυνας προκρίνει μία επανερμηνεία των αστικών ελευθεριών (άρα και των σχέσεων αστικού κράτους και λαϊκού κινήματος). Ακραία έκφρασή της αποτελεί η ποινικοποίηση της ιδεολογίας ("ιδιώνυμο αδίκημα"⁵). Οι νέες συνθήκες θα έχουν την αντανάκλασή τους και στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, που αποτελεί, αυτή την εποχή, βασική συνιστώσα του λαϊκού κινήματος της χώρας. β) Θεωρούμε επιβεβλημένο να εκτιμηθούν πολλά στοιχεία που αφορούν την περιοχή έξω από τα γεωγραφικά όρια της πόλης. Η οικονομική ενότητα του τριγώνου Θεσσαλονίκη-Ξάνθη-Σέρρες (καπνοπαραγωγική περιοχή) είχε την αντανάκλασή της στη στρατηγική του οργανωμένου λαϊκού κινήματος και -μοιραία- της καταστολής του, άρα επιβάλλει ενιαία θεώρηση του θέματος⁶.

2. Εννοιολογικές διακρίσεις.

Η χρήση του όρου “λαϊκό κίνημα” γίνεται θεωρώντας ως “λαό” εκείνα τα στρώματα και τις τάξεις, που από την ίδια τη θέση τους στην κοινωνική οργάνωση, είναι ικανά να συμμετέχουν στην επίλυση των προβλημάτων της κοινωνικής προόδου. Δεν περιλαμβάνονται οι οικονομικά κυρίαρχες ομάδες, που εφαρμόζουν συντηρητική πολιτική για δικό τους όφελος.

Ως λαϊκό κίνημα χαρακτηρίζεται η κοινωνική πρακτική των λαϊκών μαζών (κοινωνική δραστηριότητα - συγκροτημένη ή αυθόρμητη - ενάντια στην εκμετάλλευσή τους από τις κυρίαρχες ομάδες, οργάνωση). Το λαϊκό κίνημα χαρακτηρίζεται, δηλαδή, με κριτήριο όχι μόνο την προέλευση (κίνηση στρωμάτων και ομάδων συνήθως εισοδηματικά χαμηλών) αλλά, επίσης, τους στόχους (κοινωνική και οικονομική αναβάθμιση) και την τακτική επίτευξής τους (δημιουργία οργανωτικών φορέων, αντιπαράθεση κατά τη σύγκρουση συμφερόντων - και όχι “εταιρική” σχέση - με την εξουσία). Αποτελεί ευρύτερη έννοια από το εργατικό κίνημα, το οποίο είναι μία από τις εκδηλώσεις του - προϋπήρχε, άλλωστε, της εργατικής τάξης και του κινήματός της -. Θωρούμε ότι τα όρια του λαϊκού κινήματος ταυτίζονται με το κοινωνικό κίνημα⁷.

Κάτω από το ίδιο πρίσμα, το κράτος είναι, ως ιστορικό φαινόμενο, ο θεσμός εκείνος που, μεταξύ άλλων, επιτρέπει στην οικονομικά κυρίαρχη τάξη να παραμένει και πολιτικά κυρίαρχη, χρησιμοποιώντας τον σαν κατασταλτικό μηχανισμό⁸. Η σύλληψη αυτή μας αναγκάζει να δεχθούμε ότι η πολιτική καταστολής που το κράτος εφαρμόζει ενάντια στις οικονομικά αδύνατες τάξεις, αποτελεί φυσιολογικό περιεχόμενό του. Δεχόμαστε, επίσης, ότι η τακτική συνειδητής παραβίασης των αστικών αξιών, για την κοινωνική κατάκτηση των οποίων η ίδια αυτή τάξη πάλαψε στο παρελθόν, εξακολουθεί να είναι λογική και φυσιολογική, εφόσον το κράτος αποσκοπεί όχι μόνο στην τήρηση της αστικής κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά - πρώτιστα - στη διατήρηση των όρων που εγγυώνται το απαραίτητο του κοινωνικού status quo. Παρόμοια, το λαϊκό κίνημα αντιμετωπίζεται σαν ένα φυσιολογικό, επίσης, κοινωνικό φαινόμενο. Αποτελεί τη θεμιτή επιδίωξη των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων και στρωμάτων να διεκδικήσουν την κοινωνική τους αναβάθμιση και την ανατροπή του status quo. Κατά την ανάγνωση, λοιπόν, της ιστορίας του λαϊκού κινήματος, το λεξιλόγιο οφείλει να μην αντικατοπτρίζει κάποια υποκειμενική φόρτιση, ούτε να παραπέμπει σε αφορισμούς της κατηγορίας “καλό” ή “κακό”, αλλά να αποδίδει μόνο την τήρηση ή όχι των αστοφιλελεύθερων κοινωνικών κανόνων.

Με τις εννοιολογικές διευκρινήσεις που εξετέθησαν, δεν θεωρούμε φυσικά ότι εξαντλούνται τα προς συζήτηση ζητήματα. Απαιτείται, επί πλέον, μία σαφής εικόνα του τι αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένα τα λαϊκά στρώματα, μια εσωτερική δηλαδή διάκριση των συνιστωσών της λαϊκής μάζας και, τελικά, η θέση και ο ρόλος του κάθε τμήματος στο λαϊκό κίνημα.

3. Ζητήματα μεθόδου κατά την ανάλυση των πηγών.

Κατά την αναζήτηση υλικών για το θέμα μας, οι “κλασσικές” πρωτογε-

νείς πηγές αποδεικνύονται, για μια ακόμη φορά, αξιόλογες⁹. Παρέχουν πληροφορίες όχι μόνο για την ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος της Θεσσαλονίκης, αλλά - εξίσου σημαντικό - και για την ενότητά του με το κίνημα της ευρύτερης περιοχής (της Ελλάδας και των Βαλκανίων).¹⁰ Το ίδιο ισχύει για τα δημοσιευμένα αρχεία και τον τύπο.

Τα προβλήματα μεθόδου που συνδέονται με την ανάλυση των αρχειακών υλικών, γνώριμα στους ιστορικούς ερευνητές, απασχόλησαν επίσης και εμάς. Κατά την προσέγγισή τους, έχουμε κατά νου το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράχθηκαν, μια αναγωγή απαραίτητη για την ερμηνεία της νοοτροπίας του συντάκτη καθενός εγγράφου, τον εντοπισμό του βαθμού υποκειμενικότητας που συνέβαλε στη διαμόρφωση του περιεχομένου του. Έχουμε επίσης, υπόψη μας το ζήτημα της αξιοπιστίας των πληροφοριών. Το κανάλι συλλογής στοιχείων για το λαϊκό κίνημα λειτουργούσε είτε μέσω αστυνομικών κατασκόπων και υποκόσμου (εμμέσως, βάσει πληροφοριών τρίτων), καθώς και καταδοτών (αμέσως, βάσει προσωπικής αντίληψης), δηλαδή ατόμων με αμφιλεγόμενο προφίλ, είτε δια της απόσπασής τους κατά τη διάρκεια ανακρίσεων, που είχαν μικρή σχέση με τη νομιμότητα και το κράτος δικαίου. Τίθεται, τέλος, ζήτημα ακρίβειας δεδομένων, λόγω του γεγονότος ότι υπεισέρχεται, εκτός από το βαθμό ακρίβειας των (άμεσων και - ακόμα περισσότερο - των έμμεσων) πληροφοριών και της υποκειμενικότητας του συντάκτη κάθε εγγράφου, η προσαρμογή προς τις επιθυμίες του παραλήπτη.

Όσον αφορά στα δημοσιευμένα αρχεία -είτε κρατικά είτε του λαϊκού κινήματος- χρειάζεται πρόσθετη περίσκεψη κατά τη χρησιμοποίησή τους, δεδομένου ότι υπεισέρχεται, εκτός από τους ενδογενείς παράγοντες που ήδη αναφέραμε στα αδημοσίευτα αρχεία, ένας επιπλέον: η προαίρεση του εκδότη, που οδήγησε σε επιλεκτική δημοσίευση εγγράφων. Για τον τύπο (κάθε απόχρωσης) και τα έντυπα ντοκουμέντα υφίσταται, επίσης, ο ίδιος προβληματισμός.

Κατά τη μελέτη των ζητημάτων των σχετικών με τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης, την οικονομική ανάπτυξη, τη δικαιοσύνη, το επίπεδο διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων, καθώς και για ζητήματα που συνδέονται με τις βουλευτικές εκλογές¹¹, την παράθεση των μεγεθών πρέπει να ακολουθεί, πριν από την τεκμηρίωση των υποθέσεων, μία έρευνα που θα διευκρινίζει το περιεχόμενο των μεγεθών αυτών¹².

Ένα δεύτερο σημαντικό μέρος του υλικού για τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας της Θεσσαλονίκης, αποτελούν οι αναμνήσεις των ανθρώπων που έδρασαν κατά τη χρονική περίοδο ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους¹³. Οι ιστορικές ιδιομορφίες της πόλης αποτελούν ένα σοβαρό εμπόδιο για την ανεύρεση ικανού αριθμού επιζώντων: α) Η καθυστερημένη ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ελλάδα είχε την αντανάκλασή της στην αριθμητική εξέλιξη της εργατικής τάξης και των άλλων κοινωνικών στρωμάτων των εργαζομένων, που αποτελούσαν τον συντριπτικό όγκο των ατόμων των ενεργοποιούμενων στα μαζικά

κινήματα της πόλης. Φυσικό επακόλουθο αυτού του γεγονότος αποτέλεσε η αριθμητικά αδύνατη συμμετοχή της πόλης στο ελληνικό λαϊκό κίνημα - που, ωστόσο, συνιστούσε έναν από τους σημαντικότερους χώρους σε εθνικό επίπεδο - και ο μικρός αριθμός των επιζώντων σήμερα. β) Τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα - κρατικός μηχανισμός και λαϊκό κίνημα - υπέστησαν σοβαρές απώλειες κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. γ) Το εβραϊκό στοιχείο της πόλης, μοναδικός σχεδόν αιμοδότης των κοινωνικών αγώνων με πολιτικούς στόχους στη Θεσσαλονίκη πριν από το 1918 και μία από τις κυριώτερες συνιστώσες του κατά την περίοδο που εξετάζουμε, υπέστη φυσική εξόντωση στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής¹⁴.

Ο ψυχολογικός παράγοντας, όπως διαμορφώθηκε λόγω των βιωμάτων της ανώμαλης μεταπολεμικής περιόδου, αποτελεί μία άλλη επί πλέον αρνητική ιδιομορφία. Οι επιζώντες πρωταγωνιστές των γεγονότων του μεσοπολέμου διακατέχονται από τις ψυχώσεις του πιο πρόσφατου παρελθόντος. Συγκεκριμένα: α) Οι ακρότητες, στις οποίες επιδόθηκε το επίσημο κράτος, δημιούργησαν στα μέλη του κοινωνικού κινήματος ένα τυφλό μίσος κατά της αντίπαλης συντηρητικής παράταξης, που επιζεί ακέραιο μέχρι σήμερα. β) Το ίδιο μίσος διακατέχει τους επιζώντες του κρατικού μηχανισμού - γαλουχημένους με το δόγμα της πάταξης κάθε κοινωνικής διαμαρτυρίας και αναταραχής - , ανάμεικτο με φόβο - αντανάκλαστικό των αισθημάτων που τους γεννούσε τότε η αντιμετώπιση του συσπειρωμένου πλήθους - . γ) Οι εσωτερικές διαφορές ανάμεσα στις παρατάξεις των τότε προοδευτικών κινήματων, επιζούν σε μεγάλο βαθμό σήμερα σε μια φανατισμένη περιφρόνηση και απέχθεια προς τους συνεχιστές των αντίθετων παρατάξεων ή τους σύγχρονους εκφραστές των αντιλήψεών τους. δ) Οι Εβραίοι που είχαν την τύχη να επιβιώσουν από το ναζισμό, χαρακτηρίζονται από άκρα επιφυλακτικότητα, απόρροια του διπλού κατατρογμού που συνεπαγόταν, εκτός από την αγωνιστική, και η φυλετική τους ιδιότητα. Το αποτέλεσμα των παραπάνω ιδιομορφιών είναι να συναντά ο ιστορικός συχνά, κατά την λήψη προφορικών μαρτυριών, δυσπιστία και κρυψίνια, που η υπέρβασή τους είναι δύσκολη¹⁵.

Η προσπάθειά μας να εντοπίσουμε στοιχεία μιας άλλης συνιστώσας των προφορικών πηγών, της προφορικής παράδοσης της εργατικής τάξης και του λαϊκού κινήματος¹⁶, στάθηκε σε μεγάλο βαθμό άκαρπη. Εκτός από τους λόγους που θεωρούνται υπεύθυνοι, σε πανελλήνιο επίπεδο, για την μη επιβίωση προφορικής παράδοσης - έλλειψη συλλογικής μνήμης λόγω ταχείας κινητικότητας της εργατικής τάξης, αποδεκατισμό κατά τους συνεχείς πολέμους¹⁷-, θα προσθέσουμε δύο επί πλέον: τη φυσική εξόντωση των Εβραίων και την ιδεολογική εξόντωση του λαϊκού στοιχείου (διωγμοί, απόσπαση δηλώσεων αποκήρυξης της προοδευτικής ιδεολογίας)¹⁸.

Ένα πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπισθεί, αφορά τη σύγκριση των στοιχείων κρατικής και λαϊκής προέλευσης¹⁹. Άλλωστε, την επιδιώκουμε, αν αναζητούμε πηγές προσκείμενες και στα δύο στρατόπεδα. Κατά την επιλογή κρι-

τηρίων για την επίλυσή τους, μεγάλο ρόλο διαδραματίζει η δική μας αντικειμενικότητα. Σχετικά, επίσης, με τη βιβλιογραφία (μελέτες, άρθρα, κείμενα, κ.λπ) για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης²⁰, πρέπει να αναφέρουμε τη διαπίστωση, ότι η χειραγώγηση των συγγραφέων τους (και των δύο κατηγοριών - καταταγμένων σε σχέση με το στρατόπεδο στο οποίο πρόσκεινται πολιτικά -) δεν είναι σπάνια, με την έννοια του υποκειμενισμού. Αποτελεί στις περισσότερες περιπτώσεις ένα αναμφίβολο (αν και κατανοητό) γεγονός.

4. Ζητήματα κράτους και λαϊκού κινήματος.

Θα αναφερθούμε, ενδεικτικά, σε ορισμένα τέτοια ζητήματα, εξετάζοντας κάποιες πλευρές τους. Υιοθετούνται, επίσης, ορισμένες υποθέσεις για θέματα κρατικής καταστολής.

4.1. Καταστολή των λαϊκών διεκδικήσεων.

Το θέμα της καταστολής πρέπει να το μελετήσουμε μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικό περίγραμμα. Ποια παράδοση υπήρχε στην πόλη, πως την αντιλαμβάνονταν ο λαός, πως το κράτος²¹. Πρέπει να δούμε, αρχικά, ποια ζητήματα συνδέονταν, ή θεωρούσε το λαϊκό κίνημα ότι συνδέοντα, με τις αστικές ελευθερίες και την καταπάτησή τους. Από αυτή την οπτική γωνία, αντλούμε στοιχεία από τις διεκδικήσεις του λαϊκού κινήματος. Πολλά αιτήματα είναι συνώνυμα με τις επαγγελίες του αστικού κοινωνικού καθεστώτος, δεν θέτουν σε κίνδυνο την ύπαρξή του. Οι ταξικές διεκδικήσεις, από την άλλη πλευρά, περιέχουν εν σπέρματι την εξέλιξη και, όταν θα τεθεί ζήτημα εξουσίας, την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων²².

Το ζήτημα της καταστολής, μέσα από το πρίσμα που το έβλεπαν οι κρατικές υπηρεσίες οι επιφορτισμένες με την εφαρμογή της, οδηγεί στη θεώρηση ότι οι λαϊκές κινητοποιήσεις αντιμετωπιζόνταν σαν εθνική και κοινωνική απειλή²³. Σαν κρισιμότερο πρόβλημα της εξουσίας θα πρέπει να δεχθούμε, λόγω της δομής της, την οργανωμένη διείσδυση του κινήματος μέσα στο στρατό και την αστυνομία, αλλά και τη γενικότερη επιρροή του στους εν λόγω σχηματισμούς²⁴.

Με το ζήτημα των διεκδικήσεων συνδέονται, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα διεπιστημονικά ερευνητικά θέματα. Το ενδιαφέρον, για παράδειγμα, για την τοπογραφία του κινήματος κεντρίζεται από ερωτηματικά διαφορετικής υφής: γνωρίζοντας το χώρο συγκέντρωσης για την πραγματοποίηση μιας υπαίθριας ομιλίας, υπολογίζουμε το χώρο που καλύφθηκε από τους ακροατές, κρίνουμε όμως, ταυτόχρονα, το αξιόπιστο της πληροφόρησης για τον αριθμό τους, σχιμαγραφούμε τις προσδοκίες των οργανωτών για την προσέλευση του κόσμου, κ.λπ.

4.2. Δομή και οργάνωση του λαϊκού κινήματος.

Η δομή του κινήματος έχει καταβολές στην προ του 1918 εποχή²⁵. Το 1919, με την προσχώρηση του ΣΕΚΕ στην 3η Διεθνή, το επαναστατικό κίνημα της Θεσσαλονίκης αποτελεί, πλέον, μια συνιστώσα στη βάση της παγκόσμιας πυραμίδας, με κορυφή την ηγεσία της 3ης Διεθνούς²⁶. Λόγω της στενής, επίσης, σύνδε-

σης του πολιτικού με το συνδικαλιστικό φορέα, μόνος συντονιστής του κινήματος καθορίζεται το ΣΕΚΕ (Κ) και οι δευτεροβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις της Θεσσαλονίκης (το ΕΚΘ και τα τοπικά τμήματα των πανελλήνιων ομοσπονδιών) συντάσσονται με τις ενέργειές του. Τα μαζικά, τέλος, κινήματα είναι, κατά τα κατοπινά χρόνια, δημιουργήματα και παρακλάδια του²⁷. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η επιτυχής οργάνωση του πολιτικού φορέα αποτελούσε όρο επιβίωσης ολόκληρου του επαναστατικού κινήματος. Κατά τη γνώμη μας, το σχήμα οργάνωσης του Κόμματος υπάκουε, κύρια, στη σκοπιμότητα να προφυλαχθεί το κίνημα από τα κτυπήματα του κράτους. Το καθήκον να διαφυλαχθεί ακέραιος ο μηχανισμός του προηγούνταν από αυτό της διάδοσης των ιδεών του κινήματος, διότι, με εξασφαλισμένη τη λειτουργία του, ήταν κατόπιν σε θέση να εργάζεται για να πραγματοποιήσει τους στόχους του²⁸.

Ιστορικό γνώρισμα του λαϊκού κινήματος είναι η αντιπαράθεση οργανωμένων ιδεολογικών ρευμάτων²⁹. Η σύγκρουση με τις μετριοπαθείς τάσεις επιφέρει διάσπαση των λαϊκών δυνάμεων της πόλης, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Αν αναζητήσουμε την προϊστορία του προβλήματος μέσα στους πρόδρομους φορείς του κινήματος της Θεσσαλονίκης, θα διαπιστώσουμε την ύπαρξη πτερυγών, συντηρητικής και ριζοσπαστικής. Η ίδρυση της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ αποτέλεσε τον καρπό της σύνθεσης των διαφορετικών τάσεων του κινήματος της Θεσσαλονίκης (που, από πολιτική σκοπιά, ήταν πανελλήνιο και το πολυαριθμότερο)³⁰. Τα επόμενα χρόνια, η διάσπαση απόψεων παίρνει πολεμική μορφή. Το εργατικό κίνημα υποφέρει από εσωτερικές συγκρούσεις, που του στερούν την οργανική ενότητα, απαραίτητη για να αναπτύξει ισχύ³¹. Το 1928, η διάσπαση οριστικοποιείται³².

4.3. Το οργανωτικό σχήμα του κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους.

Μία συστηματική κατάταξη των οργάνων που είχαν σχέση με την καταστολή, διακρίνει δύο σχηματισμούς, τις κρατικές υπηρεσίες και το παρακράτος.

Στις κρατικές υπηρεσίες ανήκουν: α) Οι επιφορτισμένες με την τήρηση της τάξης (επιτελικά όργανα [Ανώτερα Διοικήσεις Χωροφυλακής Μακεδονίας, Αστυνομική Διεύθυνσις Θεσσαλονίκης] και εκτελεστικά [τμήματα Ασφαλείας, Καταδιώξεως, Ειδικής Ασφαλείας, Κινήσεως Ξένων, Αστυνομικά Τμήματα, Μεταγωγών]). β) Οι στρατιωτικές υπηρεσίες. Με την καταστολή είχαν σχέση οι εξής στρατιωτικές μονάδες και υπηρεσίες του 3ου Σώματος Στρατού: Φρουραρχείον, 2ο ΕΓ/3ο ΣΣ, Τάγμα Ασφαλείας Φρουράς Θεσσαλονίκης, Πυροσβεστικόν Σώμα³³. Παράλληλα, οι στρατιωτικές υπηρεσίες πληροφοριών και οι υπηρεσίες ασφάλειας αλληλοενημερώνονταν για θέματα κοινού ενδιαφέροντος³⁴.

Στους παρακρατικούς σχηματισμούς περιλαμβάνονται: α) Μπράβοι. Οι κρατικές υπηρεσίες της πόλης και οι πολιτικοί τους προϊστάμενοι δεν παρουσίαζαν ευαισθησίες σχετικά με την τήρηση των νόμων. Έτσι οι παρακρατικοί σχηματισμοί έχαναν κάθε λόγο ύπαρξης, για την καταστολή του λαϊκού κινήματος με

παράνομα μέσα. Παρόλα αυτά, περιέργως, χρησιμοποιούνταν και μπράβοι από το κράτος. Μία ερμηνεία που δίνουμε είναι ότι η συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της αστυνομικής αρχής ήταν απαραίτητη λόγω της ανεπαρκούς της δύναμης³⁵. Πιθανό να εξυπηρετούσε καλύτερα η συντήρηση ενός μηχανισμού υπό την άμεση εποπτεία της, παρά η προσφυγή, κατά περίπτωση, στην αρωγή του στρατού³⁶. β) Φασίστες. Ερευνητική σπουδαιότητα έχουν εκείνες μόνο οι φασιστικές δραστηριότητες στην πόλη, που οφείλονται σε οργανωμένες δυνάμεις με ευρεία βάση³⁷. γ) Πληροφοριοδότες (χαφιέδες). Ως χαφιές χαρακτηρίζεται ο αστυνομικός κατάσκοπος. Κατ' επέκταση, ο χαρακτηρισμός έχει γενικευθεί και για τον καταδότη, δηλαδή το μέλος ενός κινήματος που γίνεται συνειδητός πληροφοριοδότης των κρατικών υπηρεσιών³⁸. Το πρόβλημα των καταδοτών απασχόλησε το κίνημα, όχι μόνο με στόχο τη δημιουργία ψυχολογίας επαγρύπνησης στα μέλη, αλλά και για την άλλη του διάσταση, τη δυσπιστία που έσπερνε και την καχυποψία³⁹.

4.4. Τα κατασταλτικά μέτρα.

Κατά τη συστηματική κατάταξη των κατασταλτικών μέτρων, καταλήξαμε στο χωρισμό τους σε άμεσα και έμμεσα⁴⁰.

Άμεσα ονομάζουμε τα μέτρα που συνδέονται με την τεχνική πλευρά της καταστολής. Διεκπεραιώνονται από την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία, το δε αποτέλεσμα τους συνδέεται ευθέως με την πρόθεση του κράτους να καταπνίξει μία εκδήλωση του λαϊκού κινήματος⁴¹. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα μέτρα που εφαρμόζονται από τα διοικητικά όργανα, αυθαίρετα και -κατά κανόνα - αντισυνταγματικά, αλλά και τα δικαστικά μέτρα⁴², δηλαδή τα σύννομα. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Αφενός, ορισμένα μέτρα συνδέονται και με τη διοικητική και με τη δικαστική αρχή (για παράδειγμα, η σύλληψη και φυλάκιση). Αφετέρου, είναι συζητήσιμο το σύννομο μιας δικαστικής απόφασης, αφού η ερμηνεία του νόμου μπορεί να είναι τόσο συντηρητική, που να στοιχειοθετεί αυθαιρεσία.

Έμμεσα μέτρα θεωρούμε αυτά που αντιστοιχούν στην πολιτική πλευρά της καταστολής⁴³.

Για το ζήτημα των μέτρων καταστολής έχουμε ορισμένες ενδεικτικές παρατηρήσεις.

α) Φυσική βία. Μεθοδολογικά, το ζήτημα το αντιμετωπίσαμε από τη νομική του πλευρά, με κριτήριο την πρόθεση και το αποτέλεσμα. Την πρόθεση τη θεωρήσαμε πάντα δεδομένη, κατά την πρόκληση του αποτελέσματος⁴⁴. Η φυσική βία, εφόσον δεν ξεπερνούσε τα όρια, προξενούσε, κατά κανόνα, ελαφρές μόνο σωματικές βλάβες (βαριές σωματικές βλάβες θεωρούμε τα βασανιστήρια και τους τραυματισμούς)⁴⁵. Για την ανθρωποκτονία, και με δεδομένο το - μη αντιστρέψιμο - αποτέλεσμα αυτής της πράξης, προχωρήσαμε στη αξιολόγηση της πρόθεσης. Με τη στενή, συντηρητική νομική ερμηνεία, κατά την εποχή που εξετάζουμε, δολοφονίες δεν σημειώθηκαν. Μας ενδιαφέρουν, όμως, και οι ενέργειες ή

παραλείψεις που το αποτέλεσμά τους, ο θάνατος, ισοδυναμεί με δολοφονία⁴⁶. Στο χρονικό διάστημα που εξετάζουμε, φόνοι εργατών κατά τη διάρκεια κινητοποιήσεων προξενήθηκαν αρκετοί, σε πανελλήνια κλίμακα. Για ορισμένες, όμως, ειδήσεις φόνων διατηρούμε επιφυλάξεις για την αξιοπιστία τους⁴⁷.

β) Νομοθεσία. Η σοβαρότερη πλευρά του νομοθετικού πλέγματος, κατά την εποχή που εξετάζουμε, είναι η ποινικοποίηση της ιδεολογίας. Το νομοσχέδιο για το Ιδιώνυμο αποτέλεσε, το 1928, την πρόθεση του κράτους να προχωρήσει στη λήψη ενός μέτρου για την οργανωμένη (όχι πλέον περιστασιακή) καταστολή του λαϊκού κινήματος. Λογικό είναι να υποθέσουμε ότι το 1928 ο βενιζελισμός, έχοντας εξαντλήσει την αστικοδημοκρατική του φάση, πρόκρινε την επισημοποίηση των διώξεων σαν μέτρο αποσυμπίεσης της κοινωνικής κατάστασης. Με το Ιδιώνυμο, το κράτος μετά το 1929 προχώρησε πιο πέρα, στη δικαστική κάλυψη των ενεργειών του, που - ούτως ή άλλως - τις κάλυπτε μέχρι τότε διοικητικά. Έκτοτε, οι διώξεις πήρανε μαζικό χαρακτήρα.

γ) Εκλογική χειραγώγηση των λαϊκών στρωμάτων. Μια διευκρίνιση του περιεχομένου των μεγεθών, η αξία της οποίας ήδη επισημάνθηκε προηγουμένα, έχει ιδιαίτερη σημασία όταν αναφερόμαστε σε εκλογικά αποτελέσματα⁴⁸. Επίσης έχει αξία να διερευνηθούν οι ιδιαίτεροι λόγοι, που οδηγούν, κατά τις εκλογικές αναμετρήσεις, στο κάθε ένα αποτέλεσμα. Σε ποιο βαθμό οι παραδοσιακές δομές της πόλης, που ευνοούσαν προηγουμένα την προοδευτική παράταξη, αντέχουν ακόμα⁴⁹.

δ) Δικτατορία. Το 1925, μετά την επιβολή δικτατορίας, η καταστολή του λαϊκού κινήματος αποκτά νέο πλαίσιο, με την ίδρυση της Υπηρεσίας Ειδικής Ασφαλείας και την “εκσυγχρονισμένη” θεσμοθέτηση των εκποτίσεων. Ωστόσο, η παγκαλική δικτατορία απέχει, αναφορικά με το ζήτημα της καταστολής, από τη συνειρμική εικόνα των δικτατορικών καθεστώτων του μεσοπολέμου, καθώς και από τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούν ορισμένες ιστορικές εργασίες⁵⁰. Η λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος επιτρέπεται, υπό όρους βέβαια. Όμως και επί κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δεν ίσχυε το ίδιο, άτυπα, με την εφαρμογή παράνομων και αντισυνταγματικών μέτρων; Ριζοσπαστικοί θύλακες, όπως το ΕΚΘ ή η Εργατική Βοήθεια, είχαν επί δικτατορίας όλη την ευχέρεια να προχωρήσουν σε κινητοποιήσεις, διαμαρτυρίες και άλλες μορφές δράσης και το έπρατταν, όπως μαρτυρούν τα γεγονότα. Η ΚΟΘ/ΚΚΕ (ΕΤΚΔ) είναι (όπως όλο το κομμουνιστικό κόμμα) παράνομη, αλλά με την έννοια ότι επιτρέπεται να υπάρχει, χωρίς να λειτουργεί⁵¹. Αλλά, και η διακήρυξη θέσεων και απόψεων δεν συνιστά μήπως λειτουργία; Οι παρατηρήσεις αυτές αφορούν την τήρηση των δικτατορικών διατάξεων, όχι την παραβίαση, που και αυτή συνέβαινε σε ευρεία κλίμακα.

Ο προβληματισμός για την καταστολή επί Παγκάλου έχει πυρήνα την εκτίμηση των προθέσεων και των δυνατοτήτων του κράτους. Η παγκαλική δικτατορία ανέχθηκε την ύπαρξη του λαϊκού κινήματος για λόγους αφενός πολιτικής

τακτικής και αφετέρου ρεαλισμού για τα όρια του εφικτού. Η τακτική κατευνασμού πήγαζε από την αδυναμία του κράτους της να αντιμετωπίσει, οργανωμένα και μεθοδικά, το αντιδικτατορικό μπλοκ. Γι' αυτό, κατά την περίοδο της δικτατορίας η ζωή στη Θεσσαλονίκη δεν αλλάζει αισθητά.

5. Επίλογος

Έχουν εκτεθεί μεθοδολογικές απόψεις για ζητήματα σχετικά με το κράτος και το λαϊκό κίνημα κατά τη χρονική περίοδο από το τέλος του Μεγάλου Πολέμου μέχρι την εκλογική νίκη του Βενιζέλου το 1928, που οδηγούν σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις έρευνας.

Στις ίδιες επιλογές, παράλληλα, οφείλεται η διατύπωση υποθέσεων εργασίας, μέσα από μία κατ' αρχήν ερευνητική προσπάθεια, για το ζήτημα της καταστολής του λαϊκού κινήματος.

Υπάρχει ευρύ πεδίο συναφών ιστορικών παραμέτρων, των οποίων η μελέτη, στηριγμένη σε ένα ολοκληρωμένο, λεπτομερές μεθοδολογικό πλαίσιο, να δύναται να τεκμηριώσει συνολικές θέσεις για την ιστορία της σχέσης κράτους και λαϊκού κινήματος στην Ελλάδα.

Σημειώσεις

1. Βλ. AMAE, Europe 1918-1940, Grèce, 62, pp. 62-70, όπου αναφέρεται σχετική εκτίμηση.
2. Πριν από το 1929, οι κοινωνικές αναταραχές στους μεγάλους πυρήνες του λαϊκού κινήματος - Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Πειραιάς - θεωρούνται ακίνδυνες για το καθεστώς (οπ.π.. Russie-URSS, 368, p. 37) και "οι Έλληνες κομμουνιστάι είναι μία μικρή και ασήμαντη κίνηση" (βλ. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 8.9.1924).
3. Βλ. σχετικές απόψεις στα AMAE, οπ.π. Grèce, 62, pp. 113-114 και Le Progrès, 29.11.1927
4. Πολλά στοιχεία οδηγούν στην υιοθέτηση της υπόθεσης ότι η κρατική βία, παράλληλα με άλλους κεφαλαιώδεις παράγοντες, έπαιξε εξίσου σοβαρό ρόλο (βλ. A Dagas, *Etat et mouvement populaire à Salonique, 1919-1928*, DEA/EHESS, Paris 1990
5. Βλ. Ρ. Κοΐνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος*, Αθήνα 1978, σελ. 74, 76.
6. Ένα άλλο οικονομικό τρίγωνο, το υφαντουργικό, που περικλείει τη Θεσσαλονίκη και τις πόλεις του Βερμίου, δεν αναδεικνύει κίνημα ισάξιο με το καπνεργατικό και δεν μας απασχολεί. Η διαφορά ανάπτυξης του κινήματος των καπνεργατών, σε σχέση με τις κινητοποιήσεις οποιωνδήποτε άλλων εργατικών κλάδων και λαϊκών στρωμάτων, μεταξύ άλλων οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, στη βαρύτητα του καπνού, σαν προϊόντος αιχμής, για την ελληνική οικονομία και το συνακόλουθο πλεονέκτημα των εργατών που απασχολούνταν με την επεξεργασία του, κατά τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους και τη σύγκρουση με την εργοδοσία και το κράτος.
7. Για τις αποσαφηνίσεις των εννοιών βλ. σχετικά λήμματα στο *Dictionnaire critique du marxisme* (sous la direction de G. Labica et G. Bensussan), Paris 1985.
8. Οπ.π.
9. Η περιφερειακή έρευνα σε κρατικά αρχεία άλλων ευρωπαϊκών χωρών εκτός από τα αγγλογαλλικά έδειξε ότι δεν περιέχουν πρόσθετες πληροφορίες γύρω από την ιστορία του λαϊκού κινήματος της Θεσσαλονίκης. Η αιτία είναι ότι τα στοιχεία που περιέχονται, αυτή την εποχή, στην αλληλογραφία κάθε διπλωματικής αποστολής στην Ελλάδα, εκτός της σοβιετικής, προέρχονται - όπως διαπιστώσαμε μετά από έρευνες - από κοινή πηγή: τις ελληνικές κρατικές υπη-

ρσειές ασφάλειας (υπήρχε ανοικτή γραμμή επικοινωνίας, στη βάση ανταλλαγής πληροφοριών εθνικού αλλά και διεθνούς επιπέδου, βλ. μαγνητ. συνέντευξη στρατηγού Θ. Σκαλούμπακα, 15.12.1989).

10. Εξίσου χρήσιμο είναι το αρχείο του συνταγματάρχη Σ. Κανδυλάκη (ΑΚ), διοικητή της Υπηρεσίας Ειδικής Ασφαλείας Θεσσαλονίκη κατά τη δεκαετία του 1920, που έχει περιέλθει στην κατοχή μας. Περιέχει στρατιωτικά και άλλα κρατικά έγγραφα, καθώς και έγγραφα των προοδευτικών οργανώσεων, κ.λπ. της εποχής, τα οποία είτε κατασχέθηκαν από την υπηρεσία είτε υπεξαιρέθηκαν από όργανά της.

11. Η επεξεργασία των στοιχείων με Η/Υ δίνει ενδιαφέρουσες γραφικές παραστάσεις. Σ' αυτή την περίπτωση είναι ικανοποιητικά τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τη χρησιμοποίηση ενός τυποποιημένου προγράμματος γραφικών εφαρμογών.

12. Είναι, για παράδειγμα, διαφορετικά τα συμπεράσματα που προκύπτουν αν ληφθεί υπόψη ο συνολικός αριθμός καταδικών για εσχάτη προδοσία στη Θεσσαλονίκη από αυτά που θα προκύψουν κατόπιν λεπτομερούς έρευνας - για τον αριθμό, παραδείγματος χάριν, των καταδικασμένων λόγω υπεράσπισης της πελοποίησης για μια αυτόνομη Μακεδονία.

13. Από τεχνική άποψη, το εργαλείο προσέγγισης του μάρτυρα είναι ένα ερωτηματολόγιο. Κατά την ποιοτική ανάλυση των ερωτηματολογίων, όσον αφορά στο τεχνικό της μέρος, απαιτείται η καταγραφή και κωδικοποίηση στοιχείων του λόγου όπως τα υποκειμένα, δραστηριότητες, είδος και συχνότητα εμφάνισης πληροφοριών, τάξη λόγου, κ.ά.

14. Συναφές με τις προφορικές μαρτυρίες είναι το φωτογραφικό υλικό, το σχετικό με το λαϊκό κίνημα, αλλά και με την προσωπική ζωή των επιζώντων. Η παρατήρηση των φωτογραφιών συμπληρώνει τις μαρτυρίες και οδηγεί σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα (επιβεβαιώνονται, για παράδειγμα, οι μαρτυρίες ότι οι κατνεργάτες φρόντιζαν να διατηρούν κομμη εμφάνιση).

15. Κατά τη συνολική εκτίμηση τόσο της αφήγησης όσο και των απαντήσεων κρίσης, μεταξύ άλλων θεμάτων τράβηξαν την προσοχή μας τα εξής: α) Το γεγονός ότι ο μάρτυς τελεί υπό την επιρροή μιας καθεστηκιάς αντίληψης, όπως αυτή αποτυπώθηκε από τον επίσημο κάλαμο που εκπροσωπεί την ιδεολογία του και αναπαράχθηκε κατά τις προσωπικές επαφές με αυτούς που συμμερίστηκαν μια κοινή εμπειρία ανήκοντας σε κοινή παράταξη. β) Η υποκειμενική αντίληψη για τον αντίπαλο. γ) Οι διαφορετικές αντιλήψεις ηγεσίας-βάσης καθενός από τα αντίπαλα στρατόπεδα.

16. Με την ευρεία έννοια. Ενδιαφέρει, έτσι, η εντόπιση μέχρι και πολιτιστικών - πολιτισμικών στοιχείων που αφορούν τα λαϊκά στρώματα.

17. Βλ. Γ. Κουκουλές, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος*, Αθήνα 1983, σελ. 138.

18. Για την εξαγωγή συμπερασμάτων από τις προφορικές πηγές, κρίνεται χρήσιμη η επεξεργασία των στοιχείων τους με τη βοήθεια Η/Υ. Η χρησιμοποίηση ενός προγράμματος-πακέτου συνεπάγεται τα γνωστά μειονεκτήματα - μηχανιστική μεταφορά ενός τρόπου σκέψης και μεθόδου, που στη συνέχεια ενδέχεται να οδηγήσει σε αμφίβολες ποσοτικοποιήσεις, κ.λπ..

19. Παράδειγμα αντιπαράθεσης στοιχείων συνιστά το ζήτημα της βιαιοπραγίας των κρατικών οργάνων κατά των πολιτών. Οι λαϊκές πηγές επιβεβαιώνουν την ευρεία άσκηση της, οι κρατικές την αρνούνται (βλ., για παράδειγμα, μαγνητ. συνεντεύξεις του κατνεργάτη Κ. Παπαδημητρίου, 12.12.1989, και του στρατηγού Σκαλούμπακα, ό.π.)

20. Έχουν καταγραφεί, μέχρι το 1983, σε πανελλήνιο επίπεδο, 114 έργα για την προ του 1940 εποχή (βλ. H.Richter, *Griechenland und Zypern seit 1920. Bibliographie zur Zeitgeschichte*, Heidelberg 1984).

21. Η Θεσσαλονίκη, με το πέρασμα στην ελληνική επικράτεια, απώλεσε, κατά τη γνώμη μας, την παράδοσή της τη σχετική με το θεσμό του κράτους. Ο λαός της, επίσης, κατά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, είχε περιορισμένη μνήμη των αστικών ελευθεριών. Κατά το μισό χρονικό διάστημα από τη νεοτουρκική επανάσταση του 1908 μέχρι το 1918, υπήρχε αναστολή τους, λόγω των πολέμων. Κατά το υπόλοιπο μισό διάστημα, η μνήμη αυτή ήταν διάστικτη

από τον αυταρχισμό και τη βία της εξουσίας. Η πείρα της επαφής με τους μηχανισμούς, που είχαν διαδοχικά λειτουργήσει κατασταλτικά ήταν επώδυνη (βλ. Α. Δάγκας, Α. Αποστολίδης, κ.ά., Φεντερασίων, Αθήνα 1989, σελ. 134, 212).

22. Μία πηγή αποτελούν τα ψηφίσματα της Πρωτομαγιάς. Περιέχουν, εκτός από συνδικαλιστικές, και πολιτικές - ιδιαίτερα - διεκδικήσεις. Άλλα ντοκουμέντα, συνδικαλιστικής προέλευσης, περιέχουν πιο περιορισμένες απαιτήσεις (για παράδειγμα βλ. ΑΚ, Κ102, Εγκύκλιος επιστολή ΓΣΕΕ Νο 8, 1.6.1926). Αντίθετα, από άλλα ντοκουμέντα, της μεταδικτατορικής ιδιαίτερα περιόδου, αναδεικνύονται πολιτικά συνθήματα ή αξιώσεις που θέτουν ζήτημα μέχρι και κατάλυσης του υπάρχοντος κοινωνικού καθεστώτος (βλ. ΑΚ, Κ75, Κ76).

23. Βλ. ενδεικτικά ΑΚ, Κ75, Κ76, Κ79, Κ81, Κ90, Κ94, Κ99, Κ110. Η απειλή της εδαφικής ακεραιότητας του ελληνικού κράτους ήταν όχι απλά αφόρητη για τους αστικούς εθνικιστικούς κύκλους (σαν αντίληψη πατριωτισμού), αλλά και ταπεινωτική, σε μια εποχή που είχε ναυαγήσει οριστικά η Μεγάλη Ιδέα.

24. Στοιχείο επιρροής θεωρούμε όχι μόνο την απήχηση στη βάση της ιεραρχικής πυραμίδας, αλλά και την ανοχή, ή συμπάθεια, των αξιωματικών που ήταν είτε αντιπαγκαλικοί είτε δημοκρατικοί-βενιζελικοί.

25. Βλ. Δάγκας κ.ά, οπ.π., σελ. 89-94, 138-141, 214-215, 244-249, 266.

26. Το 1925, η πόλη και το κίνημά της ήρθαν σε παγκόσμια επικαιρότητα, μετά τις πληροφορίες ότι η 3η Διεθνής αποφάσισε τη διάλυση του κομμουνιστικού κέντρου της Βιέννης και τη μεταφορά του στη Θεσσαλονίκη (βλ. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, ΓΔΜ, 89, Ρωσέτης προς ΥΠΕΞ [Σόφια 10.11.1925], Νο 3682-2576. Οπ.π., 2ο ΕΓ/ΓΕΣ προς 3ο ΣΣ [10.12.1925], Νο 1837-1584. Οπ.π., 2ο ΕΓ/3ο ΣΣ προς ΑΔΒ [17.12.1925]).

27. Οι επιτροπές των προσφύγων, οι αγροτικές ενώσεις, η Ένωσις Παλαιών Πολεμιστών, η Εργατική Βοήθεια, κ.λπ., είναι ορισμένες από τις οργανώσεις που ιδρύθηκαν από το κομμουνιστικό κόμμα στη Θεσσαλονίκη.

28. Τα αριθμητικά στοιχεία για τις πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες (συνδικαλιστικές και πολιτικές) οργανώσεις του επαναστατικού κινήματος της Θεσσαλονίκης επιδέχονται ενδιαφέρουσες διερευνήσεις. Η ποσοτικοποίησή τους με τη βοήθεια Η/Υ είναι μια ενδιαφέρουσα ερευνητική ασχολία.

29. Εννοούμε, βέβαια, τις διαφορές απόψεων μέσα στο ίδιο το λαϊκό κίνημα, όχι τη σύγκρουση με τους κατασκευασμένους φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας.

30. Βλ. Δάγκας κ.ά., οπ. π., σελ. 209, 249, 265- 266, 275.

31. Το 1927, υπάρχουν στην πόλη, εκτός από το ΕΚΘ, άλλα δύο δευτεροβάθμια όργανα, καθώς και ένα πρωτοβάθμιο που δεν ανήκει σε κανένα δευτεροβάθμιο (βλ. ΑΚ, Κ109 και Κ110).

32. Ούτε όμως η αστική τάξη ήταν άμοιρη ενδογενών διαφορών. Σε πανελλήνιο επίπεδο, οι αντιθέσεις οδήγησαν σε συχνές συγκρούσεις, η κάθε μία από τις οποίες είχε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αντίκτυπο στο λαϊκό κίνημα της πόλης. Ιδιαίτερη μελέτη χρειάζονται οι ειδικές εσωτερικές αντιθέσεις της αστικής τάξης που είχαν επιπτώσεις πάνω στο λαϊκό κίνημα. Τέτοια αντίθεση ήταν, το 1925, ο ανταγωνισμός των σωμάτων Χωροφυλακής και Αστυνομίας Πόλεων για τον έλεγχο των αστικών κέντρων, που οδήγησε στη στελέχωση της Υπηρεσίας Ειδικής Ασφαλείας με τους ικανότερους αξιωματικούς της Χωροφυλακής (βλ. ΑΚ, έκθεση αταξινόμητη, 3 σελ.). Το στοιχείο, φυσικά, που αφορούσε το λαό δεν ήταν η αποδυνάμωση της Χωροφυλακής προς όφελος άλλου σώματος, αλλά ότι τα πιο ικανά στελέχη της τοποθετήθηκαν στη δίωξη του λαϊκού κινήματος, με τις ανάλογες συνέπειες.

33. Είχαν, επίσης, ενεργή ανάμειξη και οι υπηρεσίες πληροφοριών των μεραρχιών που υπάγονταν στο 3ο ΣΣ και έδρευαν σε γειτονικές πόλεις, όπως η 9η μεραρχία της Δράμας (βλ. ΑΚ, Κ., αταξινόμ.).

34. Οι διαπιστώσεις για την αλληλοβοήθεια των δύο κρατικών φορέων δεν θίγουν το ζήτημα πιθανού ανταγωνισμού των μυστικών τους υπηρεσιών.

35. Το 1925 η δύναμη της χωροφυλακής στην πόλη ήταν 250 άνδρες, ενώ οι ανάγκες υπολογίζονταν σε 1.200 (βλ. Εφημερίς των Βαλκανίων, 9.8.1925).
36. Το ενδιαφέρον αυτό ζήτημα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα (ήταν οι μπράβοι στοιχεία του υποκόσμου; είχαν προηγούμενες ή τρέχουσες δοσοληψίες με τη δικαιοσύνη; ανταμείβονταν, και πως; κ.λπ.).
37. Στην πρώτη φάση οργάνωσης του ελληνικού φασισμού, στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε παράρτημα της οργάνωσης Ένωσις Ελλήνων Φασιστών (βλ. ΑΚ, αταξινόμητα φασιστικά υλικά). Δεν παρουσίασε κάποια αξιοσημείωτη δραστηριότητα.
38. Το κίνητρο των πληροφοριοδοτών είναι υλικό. Αναπτύσσουν, όμως, μέσα τους και την ψυχολογία του ενταγμένου - λογική συνέπεια της ψυχολογικής άμυνας ενάντια στο λαϊκό κλοιό αποτροπιασμού - . Για το ακριβές στάτους ενός πληροφοριοδότη των υπηρεσιών της Θεσσαλονίκης βλ. Dagas, οπ.π., σελ. 58-59.
39. Το τελευταίο στοιχείο το εκμεταλλεύονταν οι αντίπαλοι του κινήματος και το καλλιεργούσαν, με τη σκόπιμη διαρροή ακριτομυθιών για την ύπαρξη καταδοτών (βλ. ΑΚ, Κ117). Οι υπόνοιες για το διπλό ρόλο κάποιου οπαδού του λαϊκού κινήματος δύσκολα μπορούσαν να επιβεβαιωθούν. Σήμερα, είναι ιστορικά αποδεδειγμένο, με γραπτά ντοκουμέντα, ότι πράγματι συνέβαινε κατάδοση στοιχείων στις κρατικές υπηρεσίες από μέλη του κινήματος (βλ. ΑΚ, 1928, Κ1 έως Κ72).
40. Μια αρχική σκέψη για επεξεργασία του θέματος κατά χρονικές περιόδους, σύμφωνα με τις εναλλαγές βασιλείας και δημοκρατίας, καθώς και κοινοβουλευτισμού και δικτατορίας, αναιρέθηκε στη συνέχεια από τη διαπίστωση για ταύτιση προθέσεων καταστολής και ομοιομορφία μεθόδων εφαρμογής της.
41. Τέτοια είναι: παρεμπόδιση ιδεολογικής διαφώτισης και προώθησης των προοδευτικών ιδεών, φυσική βία (σωματικές βλάβες, ανθρωποκτονία), τρομοκρατία (προκλητική επίβλεψη συνδικαλισμού, απεργιών, κ.λπ., ανακρίσεις, φακέλλωμα, επιδρομές, διασπορά ανησυχητικών φημών, τρομοκρατικές απολύσεις), παραβίαση ατομικών δικαιωμάτων (παρακολουθήσεις, κ.λπ.), συλλήψεις, φυλακίσεις, εκποτίσεις, υποχρεωτική διαίτησία στις διαφορές εργαζομένων-εργοδοτών, δικαστικές διώξεις.
42. Υπάρχει η δυνατότητα εξαντλητικής έρευνας ορισμένων κατηγοριών κατασταλτικών μέτρων, που προϋπόθετα δικαστική απόφαση (φυλάκιση, κ.λπ) μετά από το 1926. Απαιτείται, στην περίπτωση αυτή, η διευκρίνιση όλων των αριθμών που αναφέρονται στις σχετικές στατιστικές (βλ. Στατιστική Ποινικής Δικαιοσύνης ετών 1926, 1927, 1928), μετά από αναζήτηση των σχετικών φακέλων.
43. Τέτοια είναι: πολιτική κάλυψη των κατασταλτικών μέτρων της αστυνομίας, περιοριστικά μέτρα ελευθεριών (στεγανοποίηση τομέων της κοινωνικής ζωής, επιστράτευση εργαζομένων, λογοκρισία), νομοθεσία, κυβερνητικές μηχανορραφίες (κρατικός συνδικαλισμός, χειραγωγημένο σοσιαλιστικό κίνημα), εκλογικοί μηχανισμοί, δικτατορία.
44. Η φυσική βία αποτελούσε, παραδοσιακά μέρος του κώδικα έκφρασης των οργάνων τήρησης της τάξης. Το 1913, η κρητική χωροφυλακή ήταν ονομαστή για τη συνήθεια να φρονιματίζει βίαια τους απειθαρχούς πολίτες (σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και οι σοσιαλιστές, βλ. Δάγκας κ.ά, οπ. π., σελ. 134). Στην πραγματικότητα, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, δεν επρόκειτο για συνειδητή απειθαρχία - που προϋπόθετε κατανίκηση του φόβου για την τιμωρία- αλλά για δυσπροσαρμογή στις νέες συνθήκες που επέβαλαν οι Έλληνες.
45. Ο χαρακτηρισμός "ελαφρές" ευσταθεί, βέβαια, σε συνάρτηση με τις ιστορικές συνθήκες και τα ήθη της εποχής. Οι παθόντες αναφέρουν τις δικές τους εμπειρίες ξυλοκοπήματος με αδιαφορία εντυπωσιακή για ένα σημερινό παρατηρητή.
46. Ο Π. Ζέκος, στέλεχος της ΓΣΕΕ και του ΕΚΘ, πέθανε στη φυλακή. Χαρακτηρίστηκε αγρός θάνατος (βλ. L' Humanité, 15.10.1920).
47. Η L' Humanité, για παράδειγμα, στις 19.1.1920 αναφέρει ότι στη Θεσσαλονίκη σημειώθηκαν φόννοι εργατών κατά τη διάρκεια κινητοποιήσεων (η περιγραφή συμφωνεί με τη διαδήλωση

της 5.10.1920). Δεν κατορθώσαμε να επαληθεύσουμε το γεγονός από άλλες πηγές.

48. Ας αναφέρουμε το -άυτο μέχρι στιγμής - πρόβλημα της πραγματικής εκλογικής δύναμης του Ενιαίου Μετώπου κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1920, σε συνάρτηση με το εκλογικό σύστημα των σφαιριδίων.

49. Το 1920, για παράδειγμα, η εκλογική επιτυχία του Ενιαίου Μετώπου οφείλεται, κατά ένα μέρος, στο ιδιότυπο εκλογικό σύστημα, που παρείχε την ευχέρεια να ψηφίζονται υποψήφιοι περισσότερων της μιας παρατάξεων. Ο ψηφοφόρος, έτσι, δεν παγιδευόταν απόλυτα στο δικομματισμό βενιζελικών και αντιβενιζελικών. Στη μικρή κοινωνία της Θεσσαλονίκης, τα πλεονεκτήματα αυτά αποκτούσαν τη δική τους δυναμική, λόγω της ιδιομορφίας του εκλογικού σώματος (Ισραηλίτες). Αναφορικά με το ζήτημα της υπεριψήφησης υποψηφίων βουλευτών εθνικότητας εβραϊκής, πρέπει να μελετηθεί σε ποιο βαθμό η αλληλεγγύη μεταξύ των Εβραίων υπερέβαινε τις εκλογικές προτιμήσεις του Εβραίου ψηφοφόρου. Κατασταλτικό ρόλο, αντίθετα, για το Μέτωπο έπαιξε το καλπονοθετικό εκλογικό σύστημα - πλειοψηφικό με ευρεία περιφέρεια - που δημιουργούσε για τα μικρά κόμματα την προκαταβολική εικόνα του χαμένου.

50. Φέρονουμε παράδειγμα την πιο πρόσφατη, *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ* (Σχέδιο), 1918-1949, συλλογική εργασία, Αθήνα 1988, σελ. 64-68.

51. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από την καταχώρηση δηλώσεών της στον τύπο.

